

Postmodern Openings

ISSN: 2068 – 0236 (print), ISSN: 2069 – 9387 (electronic)

Coverd in: Index Copernicus, Ideas. RePeC, EconPapers, Socionet,
Ulrich Pro Quest, Cabbel, SSRN, Appreciative Inquiry Commons,
Journalseek, Scipio
EBSCO

A Clash of Civilizations: Turkey and the European Union?

Dumitru-Cătălin ROGOJANU

Postmodern Openings, 2010, Year 1, VOL.1, APRIL, pp: 47-56

The online version of this article can be found at:

<http://postmodernopenings.com>

Published by:

Lumen Publishing House

On behalf of:

Lumen Research Center in Social and Humanistic Sciences

A Clash of Civilizations: Turkey and the European Union?

[Ciocnirea civilizațiilor: Turcia și UE?]

**Ph.d. Candidate
Dumitru-Cătălin ROGOJANU⁷**

Abstract

Starting from the long debated civilization paradigm initiated by Huntington and based upon the role of religion, this study is aimed at investigating the problem of Turkey's integration in the European Union, both from the Turkish perspective and the European one. Structured on two distinct parts, our current research seeks, on one hand, to point out a possible internal Turkish crisis, reflected in the significant changes of Islamism, felt after the secularization process initiated by Ataturk and continued by his supporters;; on the other hand we will note the amplification of an international-wide crisis, noted in the position that Europeans adopted towards accepting Turkey in the EU. Between these two levels, we will also talk about sensible topics for Turkey, such as: political Islam, Islam resurgence, privatization and deprivatization of religion; regarding EU, the following question rises: is it a civilizational identity project, with a Christian heritage or does it aims to be a multi-civilizational and multi-religious project, which accepts among its components Islamic countries.

Keywords:

Turkey, EU, identity crisis, civilization, civilization conflict, civilization project, Mustafa Kemal Ataturk, secularization, Islamic resurgence, political Islam.

⁷ Dumitru-Cătălin ROGOJANU – Ph.D. Candidate at “Babeș – Bolyai” Cluj Napoca, Romania, Email rogojanucatalindumitru@yahoo.com* Cercetare realizată de autor în cadrul proiectului co-finanțat de PROGRAMUL OPERAȚIONAL SECTORIAL PENTRU DEZVOLTAREA RESURSELOR UMANE 2007 – 2013, Contract POSDRU 6/1.5/S/4 – „STUDII DOCTORALE, FACTOR MAJOR DE DEZVOLTARE AL CERCETĂRILOR SOCIO-ECONOMICE SI UMANISTE”.

Motto:

The civilizational dimension of the European project ... appears in Europe's self-definition with respect to Islam and the Middle East. What is significant is that Christianity is a key component of European identity, even though it may not be its principal or overriding constituent. In the EU's relations with Turkey, this dimension of the European identity comes to the surface and plays a major determinant role. Indeed, it would not be possible to explain differential treatment of the CEECs and Turkey, countries broadly at the same level of economic and political development, without reference to this factor (Ziya Öniş)

Introducere

Dezbaterea în privința unei posibile integrări a Turciei în Uniunea Europeană s-a axat nu doar asupra problemelor economice, politice și sociale, ci s-a urmărit și o direcționare spre o abordare culturalistă, unde religia a devenit un factor preponderent în modelarea și remodelarea gândirii europenilor și a turcilor. Plecând de la mult disputatele teze enunțate de Samuel Huntington⁸, o parte dintre istoricii, analiștii și decidenții raporturilor Turciei cu UE, au rămas închistați în așa-zisa *paradigmă civilizațională*, rezumându-se doar la explicații și argumente de ordin cultural și religios, neputând oferi alternative viabile care să ia în calcul și alți determinanți.

Pentru o înțelegere aprofundată a perspectivei de la care plecăm în cercetarea de față, ne vom focaliza pe enunțarea a două dimensiuni esențiale, anume existența unei crize identitare turce la nivel intern și o alta având influențe externe în relație cu UE⁹.

Criza identitară turcă

Dimensiunea internă a crizei identitare turce este legată de reformele politice, sociale, economice, culturale inițiate de Mustafa Kemal Atatürk, pentru realizarea proiectului de transformare radicală a Turciei, într-un stat secular. *Secularizarea* și modernizarea Turciei după modelul vestic, au devenit astfel două scopuri esențiale ale lui Atatürk în vederea realizării unei civilizații autentice, care să aibă un rol important în afacerile internaționale. Bazându-se pe șase principii fundamentale: populism, republicanism, naționalism, laicitate, etatism și reformism (Kösebalaban, 2002) "Părintele Turcilor", dorea să realizeze un stat-națiune omogen și modern. În această direcție s-a trecut la o *modernizare defensivă*,

⁸ Se poate consulta articolul lui Huntington, 1993; Huntington, 1998, cu predilecție pp. 209-218, referitoare la Turcia.

⁹ A se vedea în special, capitolul 5, "Identity Crisis and Turkey's Search for Alternatives", din Bozdağlıoğlu, 2003.

reflectată în ideea că pentru a de fi la fel de puternică și dezvoltată ca și Vestul, Turcia trebuia neapărat să-i adopte și să-i integreze valorile civilizatoare (Kösebalaban, 2007). Modernizarea defensivă inițiată de Atatürk, constă în “nerăbdarea” cu care se dorea preluarea din Vest a tot ceea ce era util societății turce și diminuarea cât mai rapidă a Islamului, tradițiilor și codurilor morale învechite. La începutul procesului de *occidentalizare* (westernization), noul regim republican kemalist, a perceput influența socială și politică a Islamului ca pe o mare provocare la adresa reformării Turciei și îndreptarea ei spre *înapoiere* (irtica) (Kösebalaban, 2007).

Subordonarea religiei față de puterea politică republicană denotă faptul că elita kemalistă nu dorea neapărat înlocuirea totală a Islamului din viața politică și socială, ci mai degrabă crearea unei *versiuni proprii* a sa (Yılmaz, 2005). Noua variantă a Islamului oferea soluții durabile în politica internă a Turciei prin faptul că nu mai exista un conflict atât de dur între religie și occidentalizare, putându-se crea un stat-națiune secular, democratic, în care rolul Islamului să fie cât mai redus.

Una dintre marile realizări ale “revoluției kemaliste” a reprezentat-o radicala transformare a statului turc, dintr-un imperiu Islamic într-un stat național, eliminând în acest fel religia ca sursă de legitimitate și optând pentru naționalism. Ideologia kemalistă prezenta naționalismul ca pe o identitate teritorială, un concept geografic unde urmau să trăiască turcii care se regăseau în acest spațiu. Modelul identitar creat prin teritorialitate de Kemal era diferit cel Islamist și etnico-rasial, fiind mai aproape de cel al naționalismului Otoman, care propunea expulzarea non-musulmanilor din teritoriul definit drept: Turcia (Gülalp, 2002).

Aspirațiile lui Atatürk și a susținătorilor săi de a realiza un stat național modern care să fie integrat în Europa, au intrat în conflict cu concepțiile adeptilor “islamului politic” (“political islam”)¹⁰, care în cea mai mare parte, se opuneau secularismului și occidentalizării. Spre deosebire de lumea arabă, unde islamul politic a fost o forță care a mobilizat masele împotriva puterilor coloniale și adesea contra propriilor guverne represive, în Turcia islamul politic s-a dezvoltat în cadrul unui mediu democratic și al unui stat secular, prin intermediul partidelor politice în interiorul sistemului parlamentar, într-o țară care a putut oferi mobilitate verticală, școli publice și private și o economie capitalistă¹¹

În legătură cu integrarea Turciei în Uniunea Europeană, *islamul politic* turc a luat forma a trei grupuri: naționaliștii, islamistii și moderniștii islamisti. *Naționaliștii* sub conducerea Partidului Acțiunea Naționalistă ([Milliyetçi Hareket](#)

¹⁰ “Political Islam” este un termen foarte contestat, întrucât este utilizat în discursul public și academic fără o critică adecvată. A se vedea pentru mai multe lămuriri asupra termenului, Ayoub, 2004; Ayoub, 2008.

¹¹ Pentru islamul politic din Turcia un studiu lămuritor a fost scris de Hermann, 2003.

[Partisi](#)) a lui Alparslan Türkeş, au luat o poziție anti-UE, argumentând că o viitoare aderare a Turciei ar produce pierderea valorilor culturale/religioase și a suveranității sale. O atitudine similară a avut-o și *gruparea islamistă* în fruntea căreia s-a aflat Partidul Bunăstării (Refah Partisi) al lui Necmettin Erbakan. Susținând că UE este un proiect de integrare culturală, întrucât reprezintă o Uniune de state creștine, iar Turcia este o țară musulmană, pentru a deveni parte, ea trebuia să-și piardă din consistența religiei prin transferul drepturilor suverane spre o Uniune Europeană Catolică, și aceasta ar fi fost un prea mare sacrificiu. Mai mult, reprezentanții Welfare Party și ai succesorului acestuia, Virtue Party, și-au exprimat în mod direct tendințele anti U.E, afirmând că originea civilizației europene își găsește rădăcinile în Islam, iar liderul Erbakan a continuat să argumenteze că

Europe is an expression of imperialism and we need to turn to our true friends; the Islamic brothers in the Middle East (cf. Müftüler-Bac, 2000:32).

În ciuda faptului că, până în 1997, Erbakan și partidul său a scăzut ca și popularitate electorală, totuși el a continuat să mobilizeze largi categorii sociale împotriva culturii europene și a procesului de occidentalizare (Müftüler-Bac, 2000). *Moderniștii islamisti*, în schimb, fiind reprezentați de Partidul Patriei ([Anavatan Partisi](#)) a lui Halil Turgut Özal au adoptat o poziție pro-UE. Prim-ministrul și președintele Özal, arhitectul aplicării Turciei la UE în 1987, era convins că instituțiile, regimul politic, economia și cultura țării sale sunt suficient de compatibile cu ale UE, iar singurul dezavantaj pentru Turcia în perspectiva unei viitoare integrări era religia (Bozdağlıoğlu, 2003).

Islamul politic din Turcia s-a maturizat mult după 28 februarie 1997, când guvernul condus de islamistul Erbakan a căzut, iar scena politică a fost polarizată în jurul Partidului Justiție și Dezvoltare (Adalet ve Kalkınma Partisi sau AKP) a lui Recep Tayyip Erdoğan. Deși avea influență islamistă (conservatoare), Partidul Justiție și Dezvoltare continua tradiția de centru-dreapta a lui Adam Menderes și Turgut Özal, prin orientarea clară spre aderare Turciei în UE. Odată cu victoria în alegerile generale din 2002, AKP a format un singur partid de guvernământ care și-a îndreptat atenția spre începerea negocierilor de aderare ale Turciei la UE. Inițial, liderii AKP au perceput UE ca pe un *proiect civilizațional*, dar fiind supuși criticii opiniei publice, și-au schimbat concepția, prezentând integrarea ca pe un dialog între două civilizații (Kösebalaban, 2007). Pretinzând participarea activă în Europa, dar refuzând centralitatea sa civilizațională, AKP s-a îndepărtat de tradiția secular-naționalistă, cât și de discursul islamist-naționalist. Cu toate acuzațiile venite din partea elitelor seculare și liberale, că prin expunerea sa, AKP creează un obstacol în relațiile Turciei cu UE, partidul a continuat să afirme o *identitate civilizațională autentică* în interiorul Europei, diferită de cea kemalistă care se mulțumea doar cu preluarea și asimilarea valorilor europene (Kösebalaban, 2007). Schimbarea atitudinii AKP demonstrează continua transformare a discursului islamist față de Europa care, plecând de la confruntare, a ajuns să constate beneficiile integrării,

optând pentru cooperare și posibilitatea utilizării eficiente a oportunităților reciproce.

Resurgența Islamului în politică, economie și cultură la începutul anilor '80 și continuând cu ani '90, ne confirmă existența unei profunde crize identitare civilizaționale în Turcia și negăsirea unei modalități acceptabile de apropiere spre UE. Mai mult, secularizarea¹² atât de dragă lui Kemal, care putea să constituie baza de la care se putea trece la modernizare și occidentalizare, s-a produs doar la nivel *obiectiv*¹³, de sus în jos, impunându-se o separare forțată a religiei de stat și o *privatizare a religiei*, cum ar spune Jose Casanova. Neconștientizarea unei *secularizări subiective*, de jos în sus, la nivelul mentalului, simțirii și voinței fiecărui turc, în societate și cultură, și *deprivatizarea religiei*, a provocat un eșec parțial al reformelor kemaliste, provocând tensiuni interne între tradiționaliști și reformiști, care ulterior s-au repercutat în politica externă vis-à-vis de UE.

Turcia versus U.E : Islam versus Creștinătate?

Criza internă identitară turcă este dublată și amplificată de o dimensiune internațională a felului în care europenii înțeleg o posibilă aderare a unei țări musulmane în cadrul UE. În amplele și contradictoriile discuții din lumea academică și mass-media europeană s-au formulat două opinii, în jurul cărora ne vom concentra în continuare: prima susține că Turcia este parte integrantă a Europei și astfel într-un viitor apropiat va fi necesară aderarea sa în UE, iar cea de-a doua, mai virulentă, respinge includerea Turciei în UE, pe motive de incompatibilitate istorică, geografică, culturală și religioasă (Kösebalaban, 2007). Pornind de la aceste două poziții, se pune problema ce este de fapt astăzi, Uniunea Europeană?. Se poate spune că integrarea europeană pe lângă valențele economice, politice, sociale, se sprijină pe o singură civilizație și religie, fiind marcată de o moștenire culturală comună; sau proiectul civilizațional european oferă posibilitatea accentuării multiculturalismului și interpretării pluraliste a identității civilizaționale? (Kösebalaban, 2007). De fapt, care ar fi rolul unei țări necreștine, într-o Uniune Europeană care se vrea din ce în ce mai cosmopolită?

Cei care sprijină integrarea Turciei în UE argumentează că din punct de vedere istoric Imperiul Otoman a fost parte a sistemului statal și a istoriei europene timp de 600 de ani, iar alții observă cum natura multiculturală și multireligioasă a sa constituie un exemplu al toleranței față de celălalt (Baban, Keyman, 2008). Înglobarea Turciei în proiectul european ar stabili dacă UE este într-adevăr multiculturală, negând astfel exclusiva și îngusta interpretare civilizațională a identității europene (Baban, Keyman, 2008). În plus, Turcia ar

¹² O definiție a conceptului de secularizare și a raportului dintre religie și secularizare la Krausz, 1971.

¹³ Secularizarea obiectivă și subiectivă, privatizarea și deprivatizarea religiei cu aplicabilitate asupra Turciei este tratată de Keyman, 2007.

putea reduce distanța dintre Europa și Islam, oferindu-și o contribuție esențială în realizarea unui discurs conciliant între cele două civilizații. Alături de poziția sa geopolitică și geostrategică însemnată în zona Asiei Centrale, Orientului Mijlociu și a Caucazului, fiind considerată un stat-tampon (“buffer state”) (Buzan, 2000). Turcia ar deveni un exemplu edificator pentru țările musulmane în eforturile sale de a realiza obiective precum promovarea libertății, democrației și secularismului, dovedind țărilor europene și lumii musulmane că nu sunt în conflict și relațiile dintre ele se fortifică în jurul toleranței, înțelegerii și cooperării (Tekin, 2005). Dezvoltarea unei atitudini pozitive a UE pentru Turcia și elaborarea unui dialog între diferite culturi și civilizații ar fi o contribuție majoră la dezvoltarea unui sistem universal de valori și eficientizarea guvernantei lumii pe viitor (Tekin, 2005). Accederea Turciei în UE ar oferi totodată un scut de securitate împotriva amenințărilor “soft” care sunt în apropierea Europei, precum terorismul fundamentalist, care are ca și surse de amplificare religia, crima organizată, traficul de droguri și persoane. Pretenția Turciei de a deveni țara cu influența cea mai ridicată în lumea musulmană și năzuința Uniunii Europene de a balansa politica unilaterală a SUA în Orientul Mijlociu face din aceasta o semnificativă putere militară, demografică, economică și geoculturală. Nu în ultimă instanță, un constant refuz al integrării Turciei ar determina-o să părăsească direcția vestică a politicii sale externe, orientându-se spre dezvoltarea unor relații cu “turcii din exterior”, în special cu Azerbaidjanul, Uzbekistanul, Turkmenistanul, Kazahstanul și Kirghizstanul. (Huntington, 1998).

Încercarea de a sesiza care sunt cauzele pentru care Turcia nu este dorită în Uniunea Europeană se va lovi de invocarea factorilor culturali/religioși și de marginalizarea celorlalte: politici, economici, sociali, etc. Constatând că UE este *un proiect multicultural* și imaginându-l ca pe un construct postnațional și cosmopolit prin cuprinderea diverselor tradiții culturale, Turcia ar avea șansa să fie încorporată în el, dar închipuindu-ne Europa ca pe *idee civilizațională* a cărei cuprindere se restrânge la moștenirea creștină, istoria comună și tradiția iluminismului; atunci integrarea Turciei în UE ar intensifica tensiunile cu privire la crearea unei identități europene commune. (Baban, Keyman, 1999). Iată ce spune, în acest sens, fostul președinte francez, Valéry Giscard d’Estaing (2004):

La Convention européenne a cherché à mieux définir les fondements de cet ensemble : les apports culturels de la Grèce et de la Rome antiques, l’héritage religieux qui a imprégné la vie de l’Europe, l’élan créateur de la Renaissance, la philosophie du siècle des Lumières, les apports de la pensée rationnelle et scientifique. Aucun de ces éléments n’a été partagé par la Turquie. Le fait de le constater n’implique pas de jugement péjoratif ! La Turquie a développé en parallèle sa propre histoire et sa propre culture qui appellent le respect. Mais constatons objectivement que les fondements identitaires, si nécessaires aujourd’hui à la cohésion de l’Union européenne, sont différents.

Continuând să-și manifeste totala opoziție față de accesarea Turciei în Europa, afirmațiile lui d'Estaing relevă dimensiunea istorică, uneori exagerată a alterității dintre noi și ceilalți (turci și europeni):

Turkey capital is not in Europe, and 95 percent of its population is outside Europe. It has a different culture, a different approach, and a different way of life. It is not a European country (cf. Teitelbaum, Martin, 2003:98).

D'Estaing, nu este singurul care a ramas "captiv" concepției "ciocnirii dintre civilizații", chiar și fostul cardinal, Ratzinger, viitorul papă Benedict al XVI-lea, și-a arătat în mai multe rânduri dezacordul față de aderarea Turciei la "comunitatea creștină europeană":

The roots that have formed Europe, that have permitted the formation of this continent, are those of Christianity. Turkey has always represented another continent, in permanent contrast with Europe. There were the [old Ottoman Empire] wars against the Byzantine Empire, the fall of Constantinople, the Balkan wars, and the threat against Vienna and Austria. It would be an error to equate the two continents...Turkey is founded upon Islam...Thus the entry of Turkey into the EU would be anti-historical. (cf. Bencivenga, 2005).

O poziție similară, care s-a sprijinit pe antinomia Europa = Creștinătate iar Turcia = Islam, a fost însușită și de unii specialiști în integrarea europeană, cum este cazul lui Derek Heater, care afirma că:

Christianity has been not only an integrating factor, but a means also of differentiating Europe from Islam, initially as a creed, later as personified by the Turk. Little wonder that Turkey was excluded from most schemes for EU (cf. Tekin, 2005:293).

Astfel, argumentele unora pentru integrarea Turciei reprezintă garanția faptului că Europa dorește să uite de trecutul tragic marcat sute de ani de Imperiul Otoman, însă refuzul majorității personalităților politice și culturale de a accepta Turcia în "marea familie a Europei" invocând factorul religios, demonstrează pe de altă parte că europenii au rămas încă "prizonierii" "traumelor" propriului trecut.

Concluzii

Dincolo de multiplele dezbateri și contradicții în ceea ce privește includerea Turciei în U.E, pe care le-am putut constata pe parcursul studiului nostru, un fapt este cert: fără o abilă negociere și dialog între cele două culturi și religii se va crea o “ruptură”, care va “arunca” Europa în izolare și frustrare, iar Turciei îi va oferi posibilitatea resurgenței islamului și a amplificării sentimentelor antioccidentale și antimodernizare. Doar integrarea Turciei ar încununa cu succes aspirațiile kemaliste spre laicitate, iar U.E ar dovedi un puternic multiculturalism, bazat pe valori și principii comune și nu doar pe Creștinătate. Considerând că există incompatibilități culturale evidente între Turcia și UE, totuși, este nevoie ca U.E să-și definească bine limitele geografice și propria identitate culturală, iar Turcia să-și conștientizeze precis locul și rolul în cultura mondială. În plus, este nevoie și de o schimbare puternică a structurilor sociale, politice, economice, culturale din Turcia, dar și a mentalității europenilor în raport cu celălalt (turcul), pentru a putea spera la o aderare a Turciei în scurt timp.

Așadar, chiar dacă respingem parțial scenariul ciocnirii civilizațiilor, viitorul Turciei în UE este mai complicat decât a oricărui stat candidat, întrucât ea se află într-o poziție dilematică: o țară musulmană, nefiind dorită nici în “Clubul Creștin” european și nici în lumea musulmană.

References:

Lucrări generale și de specialitate:

- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Routledge: New York. Disponibil în baza de date questia.
- Buzan, B. (2000). *Popoarele, statele și teama: O agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după Războiul Rece* (ediția a II-a). (Vivia Săndulescu, Trad.). (Lucrarea originală a fost publicată în 1983).
- Huntington, S. (1998). *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. (Radu Carp, Trad.). București: Antet. (Lucrarea originală a fost publicată în 1996).

Studii si articole:

- Ayoob, M. (2005, Oct.). *The Future of Political Islam: the Importance of External Variables*. *International Affairs*, 81(5), 951-961. Disponibil în baza de date Wiley InterScience.
- Ayoob, M. (2004, Fall). *Political Islam: Image and Reality*. *World Policy Journal*, 21 (3), 1-14. Disponibil la <http://worldpolicy.org/journal/articles/wpj04-3/Ayoob.pdf>
- Baban, F., și Keyman, F. (2008). *Turkey and Postnational Europe: Challenges for the Cosmopolitan Political Community*. *European Journal of Social Theory*, 11(1), 107-124. Disponibil în baza de date Sage Journals Online.
- Bencivenga, Jim. (2005, April 22). *Navigating a clash of civilizations: Examining the new pope's old comments on Turkey's entry into the European Union*. *Christian Science Monitor*. Disponibil la <http://www.csmonitor.com/2005/0422/dailyUpdate.html>
- Gülalp, H. (2002). *Using Islam as Political Ideology: Turkey in Historical Perspective*. *Cultural Dynamics*, 14 (1), 21-39. Disponibil în baza de date Sage Journals Online.
- Huntington, S. (1993, Summer). *The Clash of Civilizations*. *Foreign Affairs*, 73 (3), 22-49. Disponibil la <http://www.geopolitics.gr/PDF/The%20Clash%20of%20Civilizations.pdf>
- Keyman, F. E. (2007). *Modernity, Secularism and Islam: The Case of Turkey*. *Theory, Culture & Society*, 24 (2), 215-234 . Disponibil în baza de date Sage Journals Online.
- Kösebalaban, H. (2007, Fall). *The Permanent "Other?" Turkey and the Question of European Identity*. *Mediterranean Quarterly*, 18 (4), 87-111. Disponibil în baza de date Wiley InterScience.

- Kösebalaban, H. (2002, June). *Turkey's EU Membership: A Clash of Security Cultures. Middle East Policy*, 9 (2), 130-146. Disponibil în baza de date Project Muse.
- Krausz, E. (1971). *Religion and Secularization A Matter of Definitions. Social Compass*, 18 (2), 203-212. Disponibil în baza de date Sage Journals Online.
- Müftüler-Bac, M. (2000, Spring). *Through the looking glass: Turkey in Europe. Turkish Studies*, 1 (1), 21 – 35. Disponibil la <http://people.sabanciuniv.edu/~muftuler/documents/muftulerba-turkishstudies2000.pdf>
- Önis, Z. (1999, Summer). *Turkey, Europe, and Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratization. Mediterranean Quarterly*, 10 (3), 107-136. Disponibil în baza de date Project Muse.
- Rainer, H. (2003, July). *Political Islam in Secular Turkey. Islam and Christian-Muslim Relations*, 14 (3), 265-276. Disponibil în baza de date EBSCO.
- Teitelbaum, M. S., și Martin, P. L. (2003, May/June). *Is Turkey ready for Europe?. Foreign Affairs*, 82 (3), 97-111. Disponibil la <http://www.foreignaffairs.org/20030501faessay11222/michael-s-teitelbaum-philip-l-martin/is-turkey-ready-for-europe.html>
- Tekin, A. (2005, May). *Future of Turkey-EU Relations: A Civilisational Discourse”, Futures*, 37 (4), 287-302. Disponibil în baza de date ScienceDirect.
- Yilmaz, I. (2005, July). *State, Law, Civil Society and Islam in Contemporary Turkey. The Muslim World*, 95 (3), 385-411. Disponibil în baza de date Wiley InterScience.